

ERTA BOLALAIK AUTIZMI VA AUTIZM SPEKTORI BUZILISHI

Umida Utbasarova

Alfraganus universiteti v.b. dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm spektri buzilishiga (ASB) ega bolalarning hissiy-irodaviy, kommunikativ va idrokiy ehtiyojlarining o'ziga xos jihatlari tahlil etilgan. Tadqiqotda autizimli bolalarning sensor giperesteziya, stereotip harakatlar, emotsional sovuqqonlik, muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar va ijtimoiy yakkalanish holatlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, ularning nutq, tafakkur, diqqat, xotira va shaxs rivojlanishidagi o'ziga xosliklar tahlil qilingan. Maqolada autizimli bolalarni korreksion-pedagogik qo'llab-quvvatlash zaruriyati, ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish yo'nalishlari va psixologik yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Autizm, hissiy-irodaviy rivojlanish, kommunikativ ehtiyojlar, giperesteziya, stereotipiyalar, idrok, tafakkur, nutqiy rivojlanish, diqqat, xotira, shaxs shakllanishi, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности эмоционально-волевой, коммуникативной и перцептивной сфер развития детей с расстройствами аутистического спектра (РАС). Проанализированы проявления сенсорной гиперестезии, стереотипных движений, эмоциональной холодности, трудностей в установлении общения и социальной изоляции. Также рассмотрены особенности речи, мышления, внимания, памяти и формирования личности детей с аутизмом. Подчеркивается необходимость коррекционно-педагогической поддержки, развития социальных навыков адаптации и применения психологических подходов для успешной интеграции таких детей в общество.

Ключевые слова: Аутизм, эмоционально-волевая сфера, коммуникативные потребности, гиперестезия, стереотипии, восприятие, мышление, речевое развитие, внимание, память, формирование личности, социальная адаптация.

Abstract: This article analyzes the specific features of emotional-volitional, communicative, and perceptual development in children with Autism Spectrum Disorders (ASD). The study discusses sensory hyperesthesia, stereotyped behaviors, emotional coldness, difficulties in communication, and social isolation typical for autistic children. Furthermore, it examines peculiarities in their speech, thinking, attention, memory, and personality development. The paper emphasizes the importance of correctional-pedagogical support, the development of social adaptation skills, and the application of psychological approaches to ensure effective integration of autistic children into society.

Keywords: *Autism, emotional-volitional development, communicative needs, hyperesthesia, stereotypy, perception, cognition, speech development, attention, memory, personality formation, social adaptation*

Erta bolalik autizmi (EBA) - afsuski, zamonaviy tibbiyotda hali ham bu tashxisning aniq ta'riflari yo'q. Ushbu ta'rifga bosh miya rivojlanishining muayyan buzilishi yoki patologiyasi emas, balki xulq-atvor belgilari va ko'rinishlarining umumiy to'plami kiradi. Bular asosan kommunikativ funksiyalarning pasayishi yoki yo'qligi, hissiy holatning o'zgarishi, ijtimoiy moslashuvning buzilishi, qiziqishlarning cheklanganligi, stereotipik harakatlar to'plami va tanlovchanlikdir. Natijada, ko'pincha "autizm", "erta bolalik autizmi" va "autizm spektri buzilishi" tushunchalari sinonim sifatida ishlatiladi, bu esa aslida noto'g'ridir.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, autizm tashxisi bolaga faqat o'rta maktab yoshida qo'yilishi mumkin. Shu paytgacha bolada faqat erta bolalik autizmi tashxisi qo'yilishi mumkin, bu odatda 3 yoshgacha bo'lgan davEBA namoyon bo'ladi.

"Autizm spektri buzilishi" va "erta bolalik autizmi" tushunchalari o'rtasida aniq chegara o'tkazish juda muhimdir. Bu muhim, chunki ASB va EBA o'rtasida aniq farqning yo'qligi ko'plab bolalarga samarali yoEBAm ko'rsatilmagligiga olib keladi. Chunki bolani davolash va tuzatish yo'nalishi to'g'ri tashxis qo'yishga bog'liqdir.

Erta bolalik autizmi (EBA).

Ushbu tashxis atrof-muhit bilan munosabatlarni o'rnatishda qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lgan buzilishlarning butun spektri bilan namoyon bo'ladigan ruhiy rivojlanishdagi og'ishni anglatadi.

So'nggi bir necha yil ichida EBA bilan kasallangan bolalar soni sezilarli darajada oshdi. Ochiq ma'lumotlarga ko'ra, EBA chastotasi taxminan 10 000 ga 2-4 holatni tashkil etadi. Ushbu kasallikning kelib chiqish sabablari haqidagi xulosalar hali ham yetarlicha ziddiyatlidir. EBA kelib chiqishi murakkab biologik omillar bilan bog'liq, masalan, genetik nuqsonlar (autistlarning 2 dan 3% gacha irsiy omilga ega) yoki bolaning markaziy asab tizimining perinatal organik shikastlanishi. Xavf guruhiga birinchi navbatda homiladorlikning dastlabki davrlaridagi ayollar kiradi. Ularning organizmiga turli omillar salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan: oziq-ovqat mahsulotlarining ba'zi tarkibiy qismlari, alkohol, nikotin va giyohvand moddalar, dori-darmonlar, homila ichi infeksiyalari, stresslar, tashqi muhitning ifloslanishi, shuningdek, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, megapolislarning elektromagnit maydoni.

Yuqorida aytib o'tilganidek, erta bolalik autizmi odatda uch yoshgacha tashxis qo'yiladi va bir vaqtning o'zida bir nechta alomatlariga ega bo'ladi (autizm spektrining barcha alomatlaridan kamida uch yoki to'rttasi). Qoida tariqasida, buzilishning tez-tez uchraydigan

tarkibiy qismi boshqalar, hatto eng yaqin odamlar bilan ham muloqot qilish qiyinchiligi, shuningdek, o'z his-tuyg'ularini ifoda eta olmaslikdir.

Erta bolalik autizmi belgilari:

Bolada kompulsiv (qoidalarga ataylab rioya qilish), stereotip xulq-atvorga ("maqsadsiz" takrorlanadigan harakatlar - tebranishlar, aylana bo'ylab yugurish, qo'llarni silkitish, boshni aylantirish va boshqalar), harakatlarni bajarishning ma'lum ketma-ketligiga (marosimiy xulq-atvor) yaqqol moyillik mavjud. Unga haddan tashqari tanlab olish ham xosdir. Masalan, ba'zi ranglarga (ba'zi ranglarni umuman qabul qilmaslik darajasigacha) yoki taomlarga (faqat bir-ikkita mahsulotni qabul qilish darajasigacha).

Bola yo umuman muloqotdan qochadi, yoki qiyinchilik bilan muloqotga kirishadi - tabassum qilmaydi, o'z ismiga javob bermaydi, begonala EBA n o'zini olib qochadi. O'ziga qaratilgan nutqqa zaif javob beradi, ko'z bilan aloqa qilishdan qochadi. His-tuyg'ularni (shu jumladan, qiziquvchanlikni) namoyon qilmaydi va boshqalarning his-tuyg'ularini (imorishoralar, yuz ifodalari, ohanglar) qabul qilmaydi; unga odamlar bilan emas, balki narsalar bilan ishlash qulayroq tuyuladi.

Yorug'lik va tovushlarga yuqori sezuvchanlik, uyqu va uyg'oqlik ritmining buzilishi kuzatiladi;

Go'daklik davrida bola uni qo'liga olmoqchi bo'lganida javob reaksiyasi ko'rsatmaydi (passiv) yoki aksincha qarshilik ko'rsatadi.

Bunday bolalarning nutqiy rivojlanishi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega (agar bunday bolalar gapira boshlasa, u holda keskin kechikish bilan, ularning nutqida exolaliyalar, olmoshlarning yo'qligi, intonatsion bir xillik, qoliplangan iboralar, grammatik xatolar xos). EBA bilan og'rigan bolalar his-tuyg'ularni farqlay olmaydilar, shuning uchun ularni har qanday hissiy ko'rinish qo'rqitadi, ular buni qabul qila olmaydilar. Ular o'zlari qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganliklarini ham, atrofdagilar ularga nisbatan qanday his-tuyg'ularni bildirayotganini ham tushunmaydilar (masalan, onasi unga tabassum qilayotganini, uning harakatlarini ma'qullayotganini yoki aksincha, g'azablanganini anglamaydilar). Shuning uchun ular yig'laydilar va o'zlariga xavfsizlik hissini beruvchi stereotipik harakatlar yo EBA mida tinchlanishga harakat qiladilar.

Muammo shundaki, bu alomatlarining barchasi faqat EBA bilan og'rigan bolalar uchun xos emas (ya'ni aynan shu tashxisni aniq tasniflash mumkin bo'lgan alomatlar emas). Ba'zi boshqa kasalliklar ham xuddi shunday alomatlar to'plami bilan namoyon bo'lishi mumkin.

Ushbu holatda autizm spektri buzilishi (ASB) yoki autizmga xos xulq-atvor xususiyatlari haqida so'z boradi.

Autistik spektr buzilishi (ASB).

EBA (erta bolalik autizmi) va ASB (autizm spektri buzilishi)

Birinchi qarashda ASB belgilari erta bolalik autizmiga xos bo'lgan alomatlarga juda o'xshaydi. Biroq, odatda, autizm spektri buzilishi bir-ikkita autizmga o'xshash xususiyatlar bilan namoyon bo'ladi - atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir muammolari, yopiqlik, ma'lum ijtimoiy moslashuvchanlik yo'qligi, tengdoshlari bilan o'ynashni xohlamaslik, kattalar bilan muloqot qilishni istamaslik, sababsiz qo'rquv, ixtiyoriy yoki beixtiyor qichqirishlar, hissiy qo'zg'aluvchanlik. Bu ma'lum bir stereotip harakatlar va takrorlanadigan harakatlar to'plami ham bo'lishi mumkin.

Shunday bo'lsa-da, belgilarning tashqi o'xshashligiga qaramay, ASB va EBA bir xil emas.

“Autizm spektri buzilishi” aslida nima ekanligini aniqlashga urinishlar aniq ta'rifdan ko'ra ko'proq o'sha tashqi belgilarni tasvirlashga olib keladi. ASB rivojlanishning umumiy buzilishi sifatida noaniq ta'riflanadi. Nima uchun ASB ta'rifi bunday noaniq? Chunki autizm spektri buzilishi mustaqil kasallik emas. Aslida, bu bolaning hissiy sohasi xususiyatlarining psixologik-pedagogik tasnifidir. Autizm spektri buzilishi har doim bolaning markaziy asab tizimining nevrologik buzilishi natijasidir. Nevrologik sababsiz mustaqil namoyon bo'lish sifatida ASB mavjud bo'la olmaydi.

ASB va EBA faqat o'xshash ko'rinishlarga ega, ammo buzilish tabiati jihatidan mutlaqo farq qiladi.

Va shu yoEBA biz juda muhim xulosaga kelimiz - ASB va EBA tushunchalarini sinonim sifatida ishlatish hech qanday holatda mumkin emas. Bunday alomatlari bo'lgan bolalarga yoEBAm ko'rsatishning asosiy masalasi xatosiz tashxis qo'yishdir. Bolani rehabilitatsiya qilish bo'yicha keyingi barcha ishlarning samaradorligi birinchi navbatda patogenezga - buzilish sababini aniqlashga bog'liq. Noto'g'ri xulosalar EBA noto'g'ri tashxis qo'yilishiga va aslida EBA bilan og'rimagan bolalarga tegishli bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tashxis.

EBA tashxisini qo'yish jarayoni nihoyatda murakkab bo'lib, PMPK (bolani kompleks tashxislash amalga oshiriladigan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya) tekshiruvini o'z ichiga oladi. Batafsil anamnez yig'ishdan tashqari, keng ko'lamli klinik va psixologik tadqiqotlar, kengaytirilgan nevrologik va somatik tekshiruvlar, funksional diagnostika (EEG, UTDG, chaqirilgan potentsiallar) va zarur hollaEBA genetik tahlil o'tkazish zarur.

Aniq tashxis qo'yish va natijada to'g'ri tuzatish dasturlarini tanlash uchun bir vaqtning o'zida bir nechta shifokorlar - birinchi navbatda psixiatr va nevrolog bilan maslahatlashish kerak. Tashxis qo'yishda klinik psixolog (neyropsixolog, patopsixolog) - tibbiy psixologiya sohasidagi malakali mutaxassisga ham muhim rol beriladi. Bu mutaxassis bo'lib, uning vakolatiga bolaning oliy ruhiy funksiyalari va hissiy sohasini o'rganish kiradi. Klinik psixolog keng diagnostika vositalariga ega bo'lib, ular yoEBAmida xotira, diqqat, tafakkur va muloqotning tuzatishni talab qiladigan sohalarini aniqlay oladi. Diagnostik tekshiruvda logoped-defektolog keyingi tuzatish ishlari majmuasini modellashtirish uchun albatta

ishtirok etishi kerak. Chunki autizm xususiyatlariga ega bo'lgan bolada nutqni rivojlantirish juda muhim vazifa hisoblanadi. Zero, aynan nutq bolaning atrof-muhit bilan aloqasi va bog'lanishining asosi hisoblanadi.

Keyin nima qilish kerak?

Faqat xatosiz qo'yilgan tashxis nutq va xulq-atvor buzilishlarini tuzatishning to'g'ri usullarini tanlash imkonini beradi. Ikkala holda ham ular bir-biridan tubdan farq qiladi. Va buni tushunish juda muhim.

Erta bolalik autizmini kompensatsiya qilish juda qiyin va qoida tariqasida, bunday buzilishga ega bo'lgan bolalarga ijtimoiy moslashish o'rgatiladi, masalan: o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari, atrof-muhit bilan og'zaki (maksimal darajada) va ehtimol og'zaki bo'lmagan o'zaro ta'sir qilish ko'nikmalari. Bu kinestetik ko'nikmalarni rivojlantirish (o'z tanasini, harakat yo'nalishini, fazoni idrok etish qobiliyati) bo'lishi mumkin, bu bolaga atrofdegagi dunyo unga qanday xabarlar yuborayotganini noverbal tushunishni beradi.

Ko'pincha autizmli bolalar uchun muloqot va o'zini ifoda etishning yagona usuli PECS rasmlari bo'lgan maxsus kartochkalar bo'lib, ular yoEBAmida o'z istaklari va niyatlari haqida xabar berishlari mumkin. PEKS kartochkalari yoEBAmida muloqot qilishning yetarlicha samarali muqobili yozish orqali muloqot bo'lishi mumkin. Bunday bolalar, odatda, harflarni juda yaxshi tushunadilar va yozishni (bosma harflar bilan) o'rganishga bemalol qodir bo'ladilar. Bizning tajribamizda bunday o'qitish shaklidan foydalanish ajoyib natijalarga olib keldi. Ko'p hollaEBA yozish orqali muloqot qilish usulini og'zaki, ishlab chiqarilgan nutqqa o'tkazishga (transformsatsiya qilishga) muvaffaq bo'linadi.

Ko'p hollaEBA erta bolalik autizmida xulq-atvor buzilishlarini tuzatishda ABA (qo'llanma xulq-atvor tahlili) xulq-atvor terapiyasini qo'llash samarali natija beradi.

Albatta, dori-darmon bilan davolashni qo'llash zarur. U to'g'ri tanlangan hollaEBA tez ijobiy o'zgarishlar beradi.

Bugungi kunda eng samarali usullaEBAn biri transkraniyal magnit stimulyatsiya (TMS) hisoblanadi. Bu G'arbda reabilitatsiyada keng qo'llaniladigan innovatsion usul bo'lib, qisqa muddatli magnit impulsleri yoEBAmida miyaning shikastlangan qismlaridagi asab hujayralarini faollashtirish va ularni "ishga tushirish" imkonini beradi. Bu usul og'riqsiz, noinvaziv va deyarli qarshi ko'rsatmalarga ega emas. TMS yoEBAmida atigi 10-12 seansda bolaning atrofdegagi dunyoni idrok etishiga ta'sir ko'rsatish mumkin bo'ldi.

Autizm spektri buzilishiga kelsak, bu holda kompensator imkoniyatlar ancha kengroq. Erta bolalik autizmi bilan taqqoslaganda, autizm spektri buzilishini tuzatish ancha osonroq va sezilarli ijobiy o'zgarishlar ehtimoli yuqoriroq. Bir tomondan, autizm spektri buzilishi bilan ishlash yuqorida tavsiflangan ko'plab usullaEBAn foydalanishni talab etadi. Shu bilan birga, eng katta xatolaEBAn biri bu usullarni o'ylamasdan nusxalashdir (ayniqsa to'g'ri tashxis qo'yilmaganda: autizm spektri buzilishimi yoki erta bolalik autizmimi). Xususan,

autizm belgilari bo'lgan bolani PECS kartochkalariga o'tkazish haqida gap ketmoqda. Afsuski, 80% hollaEBA bunday bola keyinchalik og'zaki muloqotga qaytmaydi. Shu sababli, PECS kartochkalarini faqat barcha variantlar sinab ko'rilgandan va bolani boshqa usullar bilan og'zaki muloqotga o'rgatish mumkin emasligi aniqlangandan keyingina qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Korreksion ishdagi eng muhim jihatlaEBAn biri fanlararo yondashuvdir. Bunday bolalar bilan ishlash bir vaqtning o'zida bir nechta mutaxassislarning hamkorligini talab etadi. Bu yeEBA shuni tushunish juda muhimki, tarqoq, yaxlit bo'lmagan yondashuv har bir shifokorning muammoni faqat o'z mutaxassisligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqishiga olib keladi. Bu esa natijani sezilarli darajada pasaytiradi va hatto natijasiz qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Eng yaxshi yechim nutq va xulq-atvor buzilishlarini tuzatish uchun "Neyroabilitatsiya" kompleks dasturini qo'llashdir. Bu dasturni bir vaqtning o'zida bir nechta malakaga ega bo'lgan mutaxassis (neyropsixolog, patopsixolog, klinik psixolog, defektolog) boshqaradi. Dastur rahbari birinchi maslahatdan to yakuniy natijagacha barcha mutaxassislardan tomonidan o'tkaziladigan dori-darmon terapiyasi va tuzatish tadbirlarining o'zaro ta'sirini to'liq nazorat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tuzatish ishidagi eng katta xato vaqtni boy berishdir. Yuqorida aytib o'tilgan belgilarning dastlabki ko'rinishlarida iloji boricha tezroq tajribali nevrologga murojaat qilish kerak. Agar erta bolalik autizmi yoki autizm spektri buzilishi tashxisi tasdiqlansa, darhol tuzatishni boshlash lozim. Sizga ko'p vaqt va mablag' kerak bo'ladi, lekin natija bunga arziydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Альтернативная коммуникация в развитии детей с расстройствами аутистического спектра. – [Б. м. : б. и.], 2015 – 36 с. – Текст : непосредственный.
2. Воронков, Б. В. Аутизм. Диагностика у взрослых и детей / Б. В. Воронков, Л. П. Рубина. – Санкт-Петербург : Наука и Техника, 2018 – 220 с. - ISBN 9785943877650 – Текст : непосредственный.
3. Пашковский, В. Э. 10 лекций об аутизме : учебное пособие / В. Э. Пашковский. – Москва : МЕДпресс-информ, 2021 – 136 с. – URL
4. Подольская, О. А. Ранний детский аутизм : особенности и коррекция : учебное пособие / О.А. Подольская, И. В. Яковлева. – Елец, 2020 – 83 с. – ISBN: 978-5-00151-119-9. – URL:

5. Виноградова, А. А. Инклюзивное обучение и воспитание как условие для адаптации детей с аутизмом / А. А. Виноградова, М. А. Невзорова. – Текст : электронный // Наука и образование.

